

O kolorach w języku (na tle różnych perspektyw badawczych)

Zagadnienia związane z kolorem mogą być badane na wielu płaszczyznach, z różnych perspektyw badawczych¹, które jednak wydają się polaryzować w związku z obiektywną lub subiektywną wartością poznawczą². Należy krótko zreferować główne te kwestie, aby przejść do zasadniczego zagadnienia – problemów badawczych wynikających z prób analizy językowej, tzn. analizy wyrażen językowych związanych z kolorem, zarówno w szerokim, jak i wąskim zakresie³. Taka jest także kolejność prezentowania uwag w niniejszym tekście.

Kolor – jako zjawisko istniejące fizycznie w rzeczywistości – poddaje się opisowi w ramach pewnych parametrów, określanych na podstawie badań, mierzonych za pomocą specjalnej aparatury⁴, w ramach określonej dziedziny fizyki, jaką jest optyka. Z fizycznego punktu widzenia kolor jest zjawiskiem obiektywnym, w którym ważną rolę odgrywa światło, emisja światła – wiązki odpowiednich promieni oraz obiekt odbijający to promieniowanie⁵. Izaak Newton w swoim dziele pt. *Opticks* (1704 r.) zawarł fundamentalną wiedzę, prawo światła i kolorów – źródło wszystkich zjawisk widzialnego świata (światło tworzy i zawiera w sobie rozmaite barwy, ulega rozszczepieniu, kolor jest zjawiskiem fizycznym, a światło uważa się za ma-

¹ Istnieje obfitość teorii dotyczących koloru jako zjawiska materialnego, optycznego, fizjologicznego, psychologicznego, metafizycznego, kulturotwórczego.

² Chodzi o przeciwstawienie ściśle fizycznego pojęcia fal świetlnych (istniejących obiektywnie w rzeczywistości) i możliwości ich subiektywnej percepcji. Zob. np. Zausznica 1959, Ackerman 1994.

³ Wymiennie używam rzeczowników *barwa* i *kolor*, nie podejmując tu kwestii semantyczno-pragmatycznych różnic między nimi (zob. Benenowska 2010b: 35).

⁴ W fizyce mamy do czynienia z pewnym zakresem promieniowania elektromagnetycznego. Konkretną barwę można zmierzyć w zastanych warunkach za pomocą odpowiednich urządzeń (np. spektrofotometrem) i przedstawić w postaci liczbowej, umieszczając ją w określonej przestrzeni barw. „Większości wrażeń barwnych można przyporządkować pojedynczą długość fali świetlnej” (www.ftj.agh.edu.pl/~tarasiuk/dydaktyka, por. też zgapa.pl/zgapedia/spektrofotometr, daktik.rubikon.pl/optyka/optyka_rozszczepienie_swiatla, shk.yoyo.pl/swiatlo i in. – zob. Bibliografia).

⁵ „Do powstania wrażenia barwnego potrzebne jest światło, bez światła nasze oko nic nie zobaczy. Kolory możemy zobaczyć dzięki światłu” (www.eioba.pl/a82522/czy_biały_i_czarny_to_kolory).

terialne). Graficzny model poglądowy służący do objaśniania zasad mieszania się i powstawania barw ma postać koła (tzw. koła barw), w którym wokół jego środka (zgodnie z kierunkiem ruchu wskazówek zegara) wrysowano widmo ciągłe światła białego w ten sposób, że barwa fioletowa (o najkrótszym promieniowaniu widzialnym) płynnie przechodzi w barwę czerwoną (o najdłuższym promieniowaniu widzialnym), więc widmo zostaje połączone w zamknięty cykl zmian barw. Ta wizualizacja może być wykorzystywana np. w plastyce, farbiarstwie, fotografii i innych dziedzinach życia. W związku z tym spotykamy różne podziały barw, np. na barwy: proste (otrzymane z rozszczepienia światła białego, czyli takie, z których składa się tęcza) i złożone (składające się z mieszaniny barw prostych w dowolnych proporcjach), achromatyczne (te, które nie posiadają dominanty barwnej: biały, czarny oraz wszystkie stopnie szarości⁶) i chromatyczne (wszystkie kolory, w których można wyróżnić dominantę – choćby niewielką – jakiejś barwy), podstawowe (czerwony, niebieski i żółty), komplementarne (inaczej: dopełniające – pary barw, które połączone ze sobą w równych proporcjach dają czerń, biel lub szarość: czerwona i zielona, fioletowa i żółta, niebieska i pomarańczowa), czyste (barwy złożone, które nie posiadają domieszki szarości), złamane (przeciwieństwo barw czystych).

Stanowisko Newtona, zgodnie z którym barwa jest zjawiskiem fizycznym i określa rzeczywistość obiektywną, można przeciwstawić zindywidualizowanej percepcji. Widzenie kolorów to wyłącznie subiektywne wrażenie psychiczne powstające w mózgu człowieka, stąd czasami mówi się o psychofizjologii widzenia⁷. Mamy tu do czynienia z pewnym zakresem promieniowania elektromagnetycznego, które do odbiorcy dociera najczęściej w postaci mieszaniny fal o różnych częstotliwościach. Ten sam kolor obserwator może odczuwać poprzez odbiór wielu różnych kombinacji ilościowych fal o różnych częstotliwościach i odwrotnie: ta sama mieszanina fal może u obserwatora wywołać odmienne wrażenia kolorystyczne w zależności od wielu czynników dodatkowych, takich jak np. rodzaj oświetlenia, obecność innych kolorów w polu widzenia. Barwa jest postrzegana dzięki komórkom światłoczułym w siatkówce oka zwanym pręcikami i czopkami. Czopki „widzą słabo” (wymagają energii oświetlenia), ale za to rozróżniają kolory; pręciki działają nawet w ciemno-

⁶ Należy pamiętać o specyfice koloru białego i czarnego. „Jeśli patrzymy na przedmiot, który nie odbija światła i pochłania wszystkie kolory tęczy, widzimy kolor czarny. Jeśli patrzymy na przedmiot, który odbija światło i wszystkie kolory – widzimy biały” (www.eioba.pl/a82522/czy_biały_i_czarny_to_kolory).

⁷ Nauką badającą wywoływanie wrażeń barwnych oraz sposoby ich odbioru jest tzw. teoria koloru. Stanowi ona połączenie wybranych zagadnień z zakresu fizyki, biologii i psychologii.

ciach, jednak rejestrują wszystko na szaro. Są trzy rodzaje czopków, a każdy z nich jest najbardziej wrażliwy na jeden z trzech zakresów barw – niebieskiej, zielonej lub czerwonej, zakresy te jednak zachodzą na siebie, co łącznie umożliwia widzenie wszystkich barw⁸. Trudno jest przeprowadzić granicę pomiędzy obiektywnym istnieniem a subiektywnym odczuwaniem. Zwrócił na to uwagę Johann Wolfgang Goethe w *Farbenlehre* (1810 r.). Kolor interesował go przede wszystkim jako zjawisko związane z ludzką percepcją, uznawał go za „przejawisko” natury. Zjawisko bowiem to coś, co się ukazuje. A to coś ukazuje się komuś. Podmiot i przedmiot zostają w powstawaniu zjawiska koloru połączone (za Rzepińska 1989: 465–468). Także Hermann Helmholtz w swoim wykładzie z 1855 r. stwierdził: „Nigdy nie postrzegamy bezpośrednio obiektów świata zewnętrznego. Przeciwnie, postrzegamy tylko działanie tych obiektów na nasz własny aparat nerwowy i tak jest zawsze, od pierwszej chwili naszego życia” (za Gage 2008: 209). Wrażenia, jakie wywołuje w człowieku kolor, zostały wykorzystane w chromoterapii (leczeniu kolorami)⁹. Określenia „ciepłe” i „zimne” w odniesieniu do barw są właśnie rezultatem wrażeń odczuwanych przy kontakcie z nimi.

Kolor jest także dla niektórych istotnym czynnikiem wpływającym na egzystencję człowieka, jego strukturę biopsychiczną; wiązany z atawistycznymi instynktami, opatrywany określonymi asocjacjami i symboliką, łączony z wartościami mistycznymi – może ostrzegać, bronić, odstraszać, zachęcać. Wiązanie barw z określonymi znaczeniami znane było w świecie późnoantycznym, a prawdopodobnie jeszcze wcześniej. Biel wiązano z zimą, czerwień – ze słońcem, ogniem, latem i Marsem, zieleń – z wiosną i matką ziemią, błękit – z niebem i morzem. „Określone grupy ludzkie w określonych epokach podporządkowywały zawsze percepcję barw swoim specyficznym potrzebom umysłowym, psychicznym, estetycznym” (Rzepińska 1989: 65)¹⁰. Doświadczenie koloru w danej kulturze było w obrębie tej kultury różne dla

⁸ Zob. też trójskładnikowa teoria postrzegania kolorów Younga-Helmholtza (Tokarski 2004: 94).

⁹ W stanach chorobowych ciała i umysłu stosuje się odpowiednie kolory, np. jeżeli chcemy podwyższyć ciśnienie krwi, temperaturę ciała lub ilość czerwonych krwinek, stosujemy naświetlania o barwie czerwonej. Czerwień działa pobudzająco, a niebieski – uspokajająco (www.wspomaganierozwoju.eu/Pdf/Chromoterapia, zob. też Lustig 1998, Gimbel 2001, Matela 2003).

¹⁰ Zob. też Kopaliński: „Różne barwy miały i mają w rozmaitych kulturach odmienne, niekiedy przeciwne znaczenia symboliczne [...]. Na przykład kolor biały może oznaczać radość i wesołość lub śmierć i smutek. Czerwień może być barwą kapłańską, liturgiczną, reprezentującą życie i śmierć. W chrześcijaństwie symbolika barw wiąże się z Rokiem Kościelnym, w buddyzmie z obrazem świata, u przedkolumbijskich Majów ze stronami świata [...]” (2001: 21).

różnych grup, dla których kolor posiadał jakieś znaczenie ze względu na kulturę, wychowanie, religię. Czarny, biały i czerwony tworzyły najbardziej fundamentalną triadę kolorystyczną w Afryce, Azji i Europie. Na przestrzeni dziejów łączono ponadto znaczenie kolorów z symboliką i magią kamieni szlachetnych, metali, żywiołów, np. lazur związany był z szafirem, pochwałą, pięknem, temperamentem sangwicznym, lojalnością, wiedzą i sprawiedliwością. W baroku kolor żółty symbolizował chwałę, czerwień – moc i miłość, niebieski – boskość, purpura – władzę, fioleto – pokorę, zieleń – niewolę (Gage 2008: 79–83, 204). Stosunek emocjonalno-wartościujący wobec koloru nabrał jeszcze innego wymiaru w związku z chrześcijaństwem. W tym spirytualistycznym ujęciu kolor wyrażał to co duchowe, był czymś więcej niż tylko skojarzeniem ze zjawiskami i siłami natury. Innocenty III ustanowił cztery kolory szat liturgicznych (biały, czarny, czerwony i zielony) w zależności od rodzaju obchodzonych świąt. Trzy cnoty kardynalne: wiara, nadzieja, miłość, tworzące stopnie do tronu Maryi, otrzymują stosowny kolor – odpowiednio biały, zielony i czerwony (np. w obrazie *Maesta* A. Lorenzettiego). Quasi-mistyczne poczucie koloru jako siły manifestującej boskie prawdy odzwierciedla następujący porządek: błękit – Bóg Ojciec, czerwień – Syn Boży, żółty – Duch św. (np. w twórczości Runge’go) (Gage 2008: 80, 203; Rzepińska 1989: 122–126)¹¹.

Semantykę barw i jej związek z leksyką koloru można ponadto potraktować jako osobną dziedzinę komparatystyki osadzonej na tle określonej epoki literackiej lub jako przedmiot rozważań dotyczący twórczości wybranego pisarza. Nie podejmuję się w tym miejscu zreferowania tak obszernego zagadnienia, ale zachęcam i odsyłam do bogatej literatury (np. Skwarczyńska 1932, Witkiewicz 1947, Okoń 1992, Hurnikowa 1994, Handke 2001, Skorupska-Raczyńska 2001, Dąbrowska 2002, Czachorowska 2006, Białoskórska 2010, Michałowski 2010, Seniów 2010 i wiele innych).

Bezsporny wydaje się pogląd, iż „percepcja koloru i język, którym kolor określamy, są ze sobą ściśle związane” (Gage 2008: 79), przy czym język stopniowo ujawnia coraz większą potrzebę wyrażania doznań kolorystycznych i etapami rozszerza swój potencjał w tym zakresie. Obszary wewnętrznych doświadczeń wzrastają jednak szybciej niż zdolność ich wypowiedzenia. „Konsekwencją tego są przesunięcia semantyczne, kontaminacje dawnych wyrazów, poszukiwania nowych (poprzez za-

¹¹ O znaczeniu, historii i symbolice koloru w kulturze – zob. Lurker 1994, Gage 2008; o historii koloru w dziejach malarstwa – zob. Rzepińska 1966 i 1989; o asocjacjach kulturowo-symbolicznych – zob. Kopalński 1985 i 2001, Kuleszewicz 2003.

pożyczenia, neologizmy) i eliminowanie zbędnych” (Dąbrowska 2002: 9). Wśród językowych wykładników koloru występujących we współczesnym języku polskim możemy odnaleźć rzeczowniki (np. *biel, czerwień, amarant, błękit*), przymiotniki (np. *zielony*¹², *czarny, buraczkowy*¹³), czasowniki (np. *żółknąć, zielenić się, czerwienieć*), imiesłowy (np. *żółknący, zieleniejąc, czerwieniejący*), przysłówki (np. *szmaragdowo, niebiesko, fioletowo*), związki frazeologiczne (np. *czerwone włosy = rude, biała blacha = ocynowana, czarna polewka = czernina* itp.). Do tego mogą dołączać jeszcze określenia ujednoznaczniające kolor, np. *blady, ciemny, jasny, matowy, nasycony, intensywny, soczysty, rozbielony, zgaszony* itp.¹⁴

W językoznawstwie (światowym i polskim) badania nad słownictwem kolorystycznym trwają od dawna. Od lat sześćdziesiątych XX wieku stanowią jedną z bardziej ekspansywnych dziedzin – w 1969 roku ukazała się książka B. Berlina i P. Kaya *Basic Color Terms*. Na podstawie badań około stu języków mówionych i dialektów autorzy zaproponowali model siedmiostopniowej skali ewolucji wyrażeń językowych koloru i ustalili listę jedenastu tzw. „podstawowych terminów”¹⁵. Korzystając z tej teorii, R. Tokarski w swojej *Semantyce barw we współczesnej polszczyźnie* (2004) zaprezentował opis polskiej leksyki barw. Oprócz przedstawienia poszczególnych określeń kolorystycznych autor starał się także ujawnić składniki pojęciowe organizujące system nazewniczy. Dzięki szerszym odniesieniom – do systemu porządkowania i wartościowania świata poprzez język – odtworzył obrazy znaczeniowe analizowanych jednostek. Czytelnik ma więc możliwość poznać nie tylko system podstawowych nazw barw i ich semantyczne konotacje, ale także kulturowe i tekstotwórcze profilowanie pojęć.

Mirosława Ampel-Rudolf, opracowując opis semantyczny i częściowo syntaktyczny wyrażeń informujących o kolorze w języku polskim (*Kolory. Z badań leksykalnych i składniowo-semantycznych języka polskiego*, 1994), w centrum uwagi badawczej umieściła przymiotniki koloru, desygnując je jako jego prymarne wykładniki.

¹² Także w postaci wyrazów złożonych, informujących o odcieniu lub wielobarwności, np. *zielonobrunatny, zielono-żółty*.

¹³ Przymiotnik *buraczkowy* egzemplifikuje ważny mechanizm przenoszenia konotacji semantycznych właściwych referencjom prototypowym na odpowiadające im nazwy barw. Oznacza to, że pewne kolory otrzymują swoje nazwy, czerpiąc motywację od nazw obiektów (popularnych) charakteryzujących się (w sposób prototypowy) daną barwą: *buraczkowy* ‘taki jak kolor buraka ćwikłowego’, *kakaowy* ‘kolor przypominający kakao’ (USJP) itp. (zob. Tokarski op. cit.: 21 i n.).

¹⁴ Por. terminy: modyfikatory intensywności barwy (Tokarski, 2004: 64), walory barwy – w plastyce.

¹⁵ Zob. też Pastoureau 2001, Kay i Maffi 2005 oraz wiele innych.

Autorka poprzedziła część materiałową interesującymi uwagami na temat miejsca i znaczenia predykatów koloru wśród innych predykatów, relacji między nimi, sposobami ich formalizacji. Do prezentacji materiału językowego wykorzystała taki model opisu syntaktycznego, w którym płaszczyznę semantycznego rozczłonkowania tekstu przyjmuje się za nadrzędną względem poziomu formalnego. W ramach takiego opisu kładzie się nacisk na treści wynikające ze struktury predykatowo-argumentowej. Kolory – tworzące skalę podstawową i uzupełniające ją – są opracowane według następujące schematu:

1. wykładniki odpowiedniego koloru (przymiotnik, rzeczownik, czasownik, przysłówki) oraz przykładowe realizacje zdaniowe;
2. definicje (w formie parafrazy zawierającej hiperonim kolor) oraz wskazanie obiektów w rzeczywistości pozajęzykowej, o których orzeka się predykat;
3. prezentacja hiperonimów, synonimów i antonimów różnego stopnia oraz nazw odcieni wraz z omówieniem sposobów wyrażania nadrzędnych predykcji.

Nie sposób zreferować wszystkich tekstów dotyczących językowej analizy kolorów¹⁶. Ten powyższy, wykorzystujący opis struktur predykatowo-argumentowych, jest asumptem do przedstawienia jeszcze innej propozycji badań dotyczących koloru w języku i ich możliwości interpretacyjnych. Moja analiza zostaje zawężona do orzeczeń syntetycznych konstytuujących elementarne struktury zdaniowe (ESZ) jednoargumentowe¹⁷. Te struktury są wykładnikami zdarzeń nabywania określonego koloru. Znaczenie, wynikające bezpośrednio z treści samego orzeczenia, jest wspólne dla całej grupy dotyczącej kolorów: *staje się / stał się jakiegoś koloru*. Z tego punktu widzenia nie docieka się przyczyn, czy dany kolor jest wynikiem dojrzewania owocu, przeżyć emocjonalnych człowieka itp. Takiego typu informacje są efektem wnioskowanej pozajęzykowej wiedzy o rzeczywistości. Tym samym za słuszne uważam rozróżnienie Macieja Grochowskiego na informacje/wiedzę/znaczenie uzyskane bezpośrednio i pośrednio¹⁸. Orzeczenia syntetyczne,

¹⁶ Zob. np. Zaręba 1954, Waszakowa 1999, 2000 a,b,c, 2003 a,b; Grzegorzczkowska i Waszakowa (red.), 2000, Bjelajewa 2005, Benenowska 2010 b, Dyszak 2010b, Komorowska 2010 a,b; Segeda 2010, Stala 2010 oraz wiele innych.

¹⁷ Termin i skrót A. Otfinowskiego (1982: 8). ESZ to struktura jednopredykatowa, która nie zawiera w sobie żadnej innej struktury zdaniowej (nawet w postaci zredukowanej do argumentu). Wykładnikiem predykatu jest orzeczenie syntetyczne (Os) lub analityczne (Oa). Argument stanowią wyłącznie obiekty fizyczne (o ESZ zob. też Benenowska 2010a: 7–11). W badaniach koloru zostają poddane analizom tylko Os, implikujące tylko jeden argument.

¹⁸ „[...] istnieje różnica między tym, co jest za pomocą danego wyrażenia powiedziane, a tym, co jedynie z tego, co zostało powiedziane, w sposób logiczny wynika [...]. To, co wynika z pewnego

których czasownikowe wykładniki wybrano z *Uniwersalnego słownika języka polskiego* (USJP)¹⁹, zostają poddane badaniom pod kątem: typów konstytuowanych struktur składniowych, rodzajów argumentów (szczególnie specyfiki obiektów pełniących w zdarzeniu funkcję argumentu) i ich funkcji (ról semantycznych). Próbką takiego opisu niech będzie analiza predykatów związanych z nabywaniem koloru żółtego²⁰. Ze względu na rozmiary tego tekstu ograniczę się tylko do:

*żółtknie – poźółtkł (poźółtknął), zżółtkł (zżółtknął)*²¹.

Typy struktur składniowych

Orzeczenia konstytuują dwa typy struktur:

a) z wykładnikiem argumentu w postaci rzeczownika w mianowniku

Rm²² – *żółtknie, poźółtkł (poźółtknął), zżółtkł (zżółtknął)*

Przykładowe realizacje zdaniowe:

1. *Liście żółkną, poźółtkły (jesienią)*²³. por. USJP, SWJP
2. *Trawa żółtknie, zżółtkła (od słońca)*. por. USJP
3. *Bielizna żółtknie*. ISJP
4. *Niebo żółtknie*. por. SJPD²⁴

użytego wyrażenia można byłoby nazwać «wiedzą uzyskaną pośrednio» («wnioskowaną»), jeżeli założymy, że powiedziane jest tylko to, co jest powiedziane bezpośrednio” (Grochowski 1982: 47, wyróżnienie moje – I.B.).

¹⁹ Czasowniki wybrane z USJP są weryfikowane z zawartością odpowiednich haseł czasownikowych w innych słownikach języka polskiego (zob. Bibliografia) zarówno w odniesieniu do znaczeń, jak i przykładowych realizacji zdaniowych. Informacje te stanowią treść osobnych odsyłaczy (zob. niżej).

²⁰ Por. też predykaty nabywania koloru czerwonego – Benenowska 2010b: 31–51.

²¹ *Żółknąć* w znaczeniu nabywania koloru żółtego jest poświadczane przez: SJPD (zn. 1.), ISJP (zn. 1., 2.) i SWJP; w USJP zn. 1. i zn. 2 a, b) poprzedzone kwalifikatorami *pot. przen.* (w innych słownikach brak kwalifikatorów dla znaczeń dotyczących człowieka). W SSG brak hasła.

Poźółtknąć – USJP, SJPD, ISJP (zn. 1., 2.); SWJP odsyła do *żółknąć*. W SSG brak definicji.

Zżółtknąć – SJPD, SSG i ISJP (zn. 1., 2.); w USJP zn. 1. i zn. 2 a), b), poprzedzone kwalifikatorami *pot. przen.* (w innych słownikach brak kwalifikatorów dla znaczeń dotyczących człowieka); SWJP odsyła do *żółknąć*.

Szereg: *żółknąć – poźółtknąć – zżółtknąć* za SWJP. Formy równoległe za USJP.

²² Oznaczenia: Rm – wykładnik w postaci rzeczownika w mianowniku, Rc – wykładnik w postaci rzeczownika w celowniku; IR – pierwszy dysjunktywny wykładnik, IIR – drugi dysjunktywny wykładnik.

²³ W nawiasie zwykłym umieszczane są elementy płaszczyzny wyrażania będące wykładnikami treści nieimplikowanych.

²⁴ *Niebo* stanowi specyficzny wykładnik nieograniczonej przestrzeni otwartej, sama przestrzeń zaś jest jednym z typów argumentów rzeczowych (zob. Dyszak 2010a: 27–32, 37–38).

5. *Owoce (gruszy z lekka) poźółtkły (od słońca)*. por. SJPD
6. *Fotografia (narzeczzonego) poźółtkła (ze starości)*. SSG
7. *Koronki zżółtkły*. ISJP
8. *Zżółtkł lakier (na drzwiach)*. ISJP
9. *(W dzienniczku) zżółtkły karty*. SJPD, SSG

Niektóre realizacje zdaniowe, spotykane w słownikach, wymagają dodatkowego komentarza. W przykładzie:

10. *(Wśród ostów i żyt) żółtkł piasek*. por. SJPD

chodzi o element zbioru obiektów nieożywionych, które odcinają się od tła żółtym kolorem (wydają się być żółte pod wpływem zmieniających się warunków zewnętrznych), co ma inny odcień znaczeniowy²⁵ i inne funkcje składniowe. Z tych względów takie struktury nie wchodzi w zakres badanego materiału.

W realizacjach typu:

11. *Drzewa (już) żółkną*. SJPD

chodzi właściwie o to, że liście żółkną. Wyrażenie zdaniowe (11.) można by więc interpretować jako strukturę sekundarną (i eliptyczną) względem:

12. *Liście drzewom żółkną*.,

to znaczy względem realizacji z dysjunktywnym wykładnikiem argumentu, gdzie rzeczownik w mianowniku (*liście*) jest wykładnikiem części argumentu roślinnego, celownik (*drzewom*) zaś – argumentu jako całości (por. też przykłady niżej 18–20.).

W odniesieniu do drzew możliwe są też inne struktury pochodne (z upodrzednioną przydawką dopełniaczową lub przyimkową): *Liście (drzew) poźółtkły*., *Liście (na drzewach) poźółtkły*. SSG

b) z dysjunktywnym²⁶ wykładnikiem argumentu w postaci rzeczowników: w mianowniku (dla oznaczenia części argumentu) i w celowniku (dla oznaczenia argumentu jako całości)

IRm – *żółknie, poźółtkł (poźółknął)*, IIRc – *zżółtkł (zżółknął)*.

²⁵ Por. znaczenia *żółknąć* w SJPD: „1. nabierać żółtej barwy, stawać się żółtym” i „2. p. *żółcieć* w zn. 1. [‘odbijać się od tła żółtą barwą’]”.

²⁶ Przez dysjunkcję rozumiem „reprezentowanie jednego argumentu przez więcej niż jeden wykładnik w strukturze wyrażenia zdaniowego” (Karolak 1984: 108). Więcej – zob. Benenowska 2010a: 27–28, 2010b: 42–43.

Przykładowe realizacje zdaniowe:

13. *Palce żółtki, poźółtki, zżółtki mu* (od tytoniu: nikotyny). USJP, por. SJPD, SSG
14. *Zęby ci poźółtki* (od papierosów). por. ISJP
15. *Annie poźółtkła skóra: cera*. por. SJPD
16. (Ze zgryzoty) *twarz mu zżółtkła*, (włosy posiwiaty). SSG
17. *Starzec żółknie na twarzy*.

W tej grupie także znajdujemy realizacje zdaniowe, które wymagają komentarza. W przykładach typu 16. *twarz* interpretuje się jako skórę na twarzy (skóra jest na całym ciele, ale w podawanym przykładzie chodzi tylko o skórę na twarzy, w skrócie – *twarz*)²⁷; por. analogiczne: *skóra na palcach* → *palce* itp. W przykładach typu 17. mamy do czynienia z realizacją innej struktury formalnej: z wykładnikiem argumentu jako całości w mianowniku i części argumentu w postaci wyrażenia przyimkowego: rzeczownika *twarz* (w miejscowniku) z przyimkiem *na*²⁸.

Jako struktury sekundarne (i eliptyczne) traktowane są realizacje typu:

18. *Chory żółkt*. por. ISJP
 19. *Jan poźółkt* (i schudł z choroby). por. USJP
 20. *Matka zżółtkła* (ze zgryzoty). ISJP
- Chory żółkt*. ← *Skóra choremu żółtkła*.
Jan poźółkt. ← *Skóra Janowi poźółtkła*.
Matka zżółtkła. ← *Skóra matce zżółtkła*. (zob. też przykłady 11. i 12.).

Charakterystyka orzeczeń ze względu na specyfikę obiektów pełniących w zdarzeniu funkcję argumentu

Opisywane orzeczenia implikują argumenty, które można scharakteryzować jako obiekty należące do zbioru: roślin (zob. przykłady 1, 2, 5), przedmiotów (zob. przykłady 3, 6, 7, 9), osób (zob. przykłady 13–20).

Między typem struktury a typem zdarzenia i uczestniczących w nim argumentów można zaobserwować pewne zależności. Schemat pierwszy z pojedynczym

²⁷ Potwierdzają to słowniki, zwłaszcza ISJP, zarówno dla *żółknąć*, jak i *poźółknąć*, *zżółknąć*, zn. 2.: „Jeśli ktoś żółknie, to jego skóra, zwłaszcza na twarzy, nabiera żółtego odcienia, zwykle z powodu choroby”.

²⁸ Analogicznie: *Janek czerwieni się na twarzy* (ze złości). – zob. Benenowska 2010b: 44.

wykładnikiem argumentu w postaci rzeczownika w mianowniku dotyczy tych argumentów, które należą do zbioru charakteryzowanego jako rośliny (*liście, trawa, owoce* itp.), przedmioty martwe²⁹ (*bielizna, kartki papieru, fotografie, koronki* itp.), substancje (w stałym stanie skupienia, np. *lakier*³⁰), przestrzeń (np. *niebo*); schemat drugi zaś dotyczy argumentów osobowych³¹. Dysjunktywny wykładnik w postaci rzeczownika w mianowniku oznacza więc część ciała osoby (w słownikach najczęściej spotykamy przykłady: *palce, twarz, ręce, zęby, skóra*), wykładnik w celowniku – osobę. Nie można wykluczyć także dysjunktywnego wykładnika dla niektórych³² argumentów ze zbioru obiektów należących do świata zwierząt, np.

21. (*Białemu*) *królikowi* żółtknie/pożółtkła/zżółtkła *sierść*.

22. (*Mojemu staremu*) *psu* żółtkną/pożółtkły/zżółtkły (*już*) *zęby*.

oraz roślin, np.

23. *Drzewom: słonecznikom* żółtkną/pożółtkły/zżółtkły *liście: kwiaty*.

Argument oznaczający zwierzę lub roślinę ma wtedy dysjunktywne wykładniki: w mianowniku na oznaczenie części ciała zwierzęcia lub części rośliny i w celowniku dla oznaczenia zwierzęcia lub rośliny jako całości.

Funkcja argumentu w zdarzeniu wyrażanym przez wybrane orzeczenia

Propozycje różnych zestawów i sposobów rozumienia ról semantycznych znajdujemy w wielu pracach językoznawczych³³. Obiekty z rzeczywistości, jako argumenty analizowanych predykatów, ulegają procesowi/stanowi nazwanemu orzeczeniem, pełnią funkcję składniową *patiens*a (Pa), przyjmując, że Pa to: „był pasywny, podlegający jakiemuś procesowi (jakimś zmianom – w sensie fizycznym) lub pozostający

²⁹ Zob. *zżółtknąć*, cecha semantyczna frazy nominalnej w mianowniku w SSG zn. I: „NPn→[-Abstr-Anim] [F1]”.

³⁰ Zob. *lakier* w USJP: ‘substancja tworząca na podłożu stałą, przeświecającą się powłokę, nanoszona na powierzchnię przedmiotu warstwowo w celach ochronnych lub dekoracyjnych; wyrób lakierowy’.

³¹ Zob. *zżółtknąć*, cechy semantyczne fraz nominalnych w mianowniku i celowniku w SSG zn. II: „NPn→[+Hum] [+Hum Pars], NPd→[+Hum]”.

³² „Niektórych”, ponieważ wydaje się, że struktura tego typu jest uzależniona od charakteru obiektu. Nie można jej bowiem zastosować do wszystkich obiektów należących do zbioru argumentów określanych jako zwierzęce, roślinne.

³³ Zob. np. Fillmore 1968, Lyons 1975, Chafe 1976, Weinsberg 1983, Apresjan 1990.

w jakimś stanie” (Otfinowski 1982: 18). Z nabywaniem koloru wiąże się jeszcze powstawanie cechy. Obiekty, ulegając jakiemuś procesowi (lub będąc w jakimś stanie), nabywają (nabyły) stałej cechy, a to znaczy, że *ktoś/coś staje/stał(o) się jakieś* (tu: *żółte*). W związku z tym można mówić o funkcji składnikowej nosiciela cechy (Nos)³⁴. W związku z tym argument implikowany przez orzeczenie występuje w złożonej funkcji składnikowej: Pa i Nos, gdzie Pa i Nos są rolami składnikowymi.

Podsumowanie

W niniejszym tekście starałam się pokazać główne perspektywy badawcze związane z zagadnieniem koloru. Na ich tle wyraźniej zarysowują się różnice wynikające z językowej analizy, uwidaczniają się informacje płynące bezpośrednio z samych wyrażen językowych. Ponieważ językoznawca nie ma kompetencji fizyka, antropologa kultury itp., odniesienia do wartości fizycznych i symbolicznych poszczególnych kolorów winno się traktować jako uzupełniające tło, które jest ciekawe, lecz nie wnosi znaczących informacji stricte językowych. Należy także zawsze zdawać sobie sprawę z subiektywizmu związanego z opisem predykatów różnych rodzajów percepcji³⁵. Badając kolory, można napotkać wiele trudnych pytań. Na przykład: Czy obiekty, o których mowa odbijają światło czy są jego źródłem? Czy prototypowym obiektem np. koloru żółtego jest cytryna, kanarek, żółtko jaja czy może jaskier lub słońce (a może wszystkie razem)? Co tak właściwie jest obiektem pełniącym funkcję argumentu? (Czy konstatając: *Cytryna jest żółta.*, mówimy o świetle, które dociera do naszego oka, o obiekcie z rzeczywistości, czy może o jednym i drugim: obiekcie, który odbija odpowiednią długość fali świetlnej?) Podsumowując: Czy z językowego punktu widzenia konieczna jest odpowiedź na wszystkie tego typu pytania? Zawężając badania tylko do treści i właściwości wyrażen językowych, zyskujemy na precyzji, unikając poszerzenia pól badawczych o dziedziny pokrewne.

Zbiór badanych wyżej orzeczeń charakteryzuje się tym, że:

- orzeczenia: *żółtknie, pożółtkł (pożółtknął), żółtkł (żółtknął)*, konstituują ESZ z jednym argumentem;
- orzeczenia konstituują struktury: z pojedynczym wykładnikiem argumentu w postaci rzeczownika w mianowniku (dla argumentów należących do zbioru obiektów charakteryzowanych jako rośliny i przedmioty martwe),

³⁴ Szerzej na ten temat – zob. Benenowska 2010a: 23–24.

³⁵ O tym pisze także M. Grochowski (1993: 77, 80, 85).

z dysjunktywnym wykładnikiem dla argumentów osobowych w postaci rzeczownika w mianowniku dla oznaczenia części ciała osoby i w celowniku dla oznaczenia osoby;

- argument występuje w złożonej funkcji składniowej: Pa i Nos.

Wydaje się, że stosując tę samą metodę (związaną z ESZ) i tę samą kolejność analizowanych zagadnień w stosunku do całego kompleksu predykatów koloru, będzie można dokonać pewnych konkretnych porównań i dojść do precyzyjniejszych wniosków. Natomiast sama metoda – opis poszczególnych typów ESZ – jest istotna z tego względu, że każda ESZ stanowi punkt wyjścia dla tworzenia wielu innych struktur (pochodnych)³⁶.

Bibliografia

- Ackerman D., 1994, *Historia naturalna zmysłów*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Ampel-Rudolf M., 1994, *Kolory. Z badań leksykalnych i składniowo-semantycznych języka polskiego*, Wydawnictwo WSP, Rzeszów.
- Apresjan J.D., 1990, *Semantyka leksykalna*, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
- Benenowska I., 2002, *Elementarne struktury zdaniowe (wybrane zagadnienia)*, Wyd. AB, Bydgoszcz.
- Benenowska I., 2010a, *Orzeczenia syntetyczne konstytuujące elementarne struktury zdaniowe – wykładniki zdarzeń jednoargumentowych z argumentem w funkcji paciensa*, Wydawnictwo UKW, Bydgoszcz.
- Benenowska I., 2010b, *Wybrane orzeczenia syntetyczne – wykładniki predykatów nabywania koloru czerwonego*, [w:] *Barwa w języku, literaturze i kulturze I*, red. E. Komorowska, D. Stanulewicz, Volumina Pl., Szczecin, s. 31–51.
- Berlin B., Kay P., 1969, *Basic Color Terms*, Univ. California Press, Berkeley-Los Angeles.
- Białoskórska M., 2010, *Właściwości semantyczno-stylistyczne barwy białej tryptyku Zimowe, białe sny Leopolda Staffa na tle polszczyzny XX wieku*, [w:] *Barwa w języku, literaturze i kulturze I*, red. E. Komorowska, D. Stanulewicz, Volumina Pl., Szczecin, s. 125–133.
- Bjelajeva I., 2005, *Niepodstawowe nazwy barw w języku polskim, czeskim, rosyjskim i ukraińskim*, Wyd. UW, Warszawa.
- Chafe W.L., 1976, *Meaning and the Structure of Language*, Univ. Chicago Press, Chicago-London.
- Czachorowska M., 2006, *Wyobrażenia pisarska B. Prusa i S. Żeromskiego na przykładzie słownictwa topograficznego i nazw barw*, Wyd. UKW, Bydgoszcz.

³⁶ Wcześniej poddałam badaniom ESZ dwuargumentowe (2002) i jednoargumentowe z argumentem w funkcji Pa (2010a).

- Dąbrowska A., 2002, *Symbolika barw i światła w „Hymnach” J. Kasprowicza*, Wyd. AB, Bydgoszcz.
- Dyszak A.S., 2010a, *Językowe wyrażenia zjawisk jasności i ciemności*, Wyd. UKW, Bydgoszcz.
- Dyszak A.S., 2010b, *Kolory zjawisk jasności i ciemności (językowy obraz w przykładach słownikowych)*, [w:] *Barwa w języku, literaturze i kulturze I*, red. E. Komorowska, D. Stanulewicz, Volumina Pl., Szczecin, s. 15–31.
- Fillmore Ch. J., 1968, *The Case for Case*, [w:] *Universals in Linguistic Theory*, E. Bach & R.T. Harm, London/New York.
- Gage J., 2008, *Kolor i kultura. Teoria i znaczenie koloru od antyku do abstrakcji*, Universitas, Kraków.
- Gimbel T., 2001, *Terapia kolorami*, Wyd. Studio Astropsychologii, Białystok.
- Goethe J.W., 1810, *Zur Farbenlehre*, Cotta'sche Verlagsbuchhandlung, Tübingen.
- Grochowski M., 1982, *Zarys leksykologii i leksykografii. Zagadnienia synchroniczne*, ZP UMK, Toruń.
- Grochowski M., 1993, *Konwencje semantyczne a definiowanie wyrażen językowych*, Wyd. UW, Warszawa.
- Grzegorzczkova R., Waszakowa K. (red.), 2000 i 2003, *Studia z semantyki porównawczej. Nazwy barw, nazwy wymiarów, predykaty mentalne*, cz.1–2, Wyd. UW, Warszawa.
- Handke K., 2002, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego*, t. 5: *Świat barw*, Universitas, Kraków.
- Hurnikowa E., 1994, *Związki poezji Młodej Polski z malarstwem*, [w:] *Filologia polska. Historia i teoria literatury. IV Prace Naukowe WSP*, Częstochowa.
- Karolak S., 1984, *Składnia wyrażen polipredykatywnych*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego t. Składnia*, red. Z. Topolińska, PWN, Warszawa, s. 11–211.
- Kay P., Maffi L., 2005, *Colour terms*, [w:] *The World Atlas of Language Structures*, red. M. Haspelmath, M.S. Dryer, D. Gil, B. Comrie, Oxford University Press, Oxford, s. 534–545.
- Komorowska E., 2010a, *Barwa w języku polskim i rosyjskim. Rozważania semantyczne*, Wyd. US, Szczecin.
- Komorowska E., 2010b, *Barwa biała w języku polskim i rosyjskim*, [w:] *Barwa w języku, literaturze i kulturze I*, red. E. Komorowska, D. Stanulewicz, Volumina Pl., Szczecin, s. 63–79.
- Kopaliński W., 1985, *Słownik mitów i tradycji kultury*, PIW, Warszawa.
- Kopaliński W., 2001, *Słownik symboli*, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa.
- Kuleszewicz R., 2003, *Słownik symboli literackich*, Printex, Białystok.
- Lurker M., 1994, *Przeżycie symboli w mitach, kulturach i religiach*, Znak, Kraków.
- Lustig A., 1998, *Twoja aura. Zaburzenia i samoleczenie kolorem*, Astrum, Wrocław.
- Lyons J., 1975, *Wstęp do językoznawstwa*, PWN, Warszawa.
- Matela L., 2003, *ABC leczenia kolorami: wykorzystanie kolorów dla zdrowia*, Wyd. Studio Astropsychologii, Białystok.

- Michałowski P., 2010, *Kolor w poezji*, [w:] *Barwa w języku, literaturze i kulturze I*, red. E. Komorowska, D. Stanulewicz, Volumina Pl., Szczecin, s. 133–145.
- Newton I., 1704, *Opticks*, Printed for Smith & Walford, London.
- Okoń W., 1992, *Sztuki siostrzane: malarstwo a literatura w Polsce w drugiej połowie XIX wieku. Wybrane zagadnienia*, Wyd. UW, Wrocław.
- Otfinowski A., 1982, *Z zagadnień transformacyjnego opisu elementarnych struktur zdaniowych*, Wyd. WSP, Bydgoszcz.
- Pastoureau M., 2001, *Blue: The History of a Color*, Princeton University Press, Princeton, N.J.
- Rzepińska M., 1966, *Studia z teorii i historii koloru*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Rzepińska M., 1989, *Historia koloru w dziejach malarstwa europejskiego*, t. 1, 2, Arkady, Warszawa.
- Segeda O., 2010, *Barwa biała w języku hiszpańskim, niemieckim i rosyjskim*, [w:] *Barwa w języku, literaturze i kulturze I*, red. E. Komorowska, D. Stanulewicz, Volumina Pl., Szczecin, s. 79–93.
- Seniów A., 2010, *Funkcja barw w językowej kreacji przyrody w Chamie Elizy Orzeszkowej*, [w:] *Barwa w języku, literaturze i kulturze I*, red. E. Komorowska, D. Stanulewicz, Volumina Pl., Szczecin, s. 155–163.
- Skorupska-Raczyńska E., 2001, *Funkcja barw w językowej kreacji wybranych postaci w „Nad Niemnem” Elizy Orzeszkowej*, [w:] *Twórczość Elizy Orzeszkowej*, red. K. Stępiak, Wyd. UMCS, Lublin.
- Skwarczyńska S., 1932, *Wartość treściowa kolorów w romantyzmie a dzisiaj*, „Pamiętnik Literacki” 1932, nr 3–4.
- Stala E., *Pole leksykalne barwy czerwonej w języku hiszpańskim – studium diachroniczne*, [w:] *Barwa w języku, literaturze i kulturze I*, red. E. Komorowska, D. Stanulewicz, Volumina Pl., Szczecin, s. 51–63.
- Tokarski R., 2004, *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Waszakowa K., 1999, *Jakiego koloru jest człowiek? (o podstawowych nazwach barw używanych na określenie koloru twarzy ludzkiej we współczesnym języku polskim)*, „Prace Filologiczne” XLIV, s. 545–556.
- Waszakowa K., 2000a, *Konotacje semantyczne i kulturowe polskiej nazwy barwy zielonej i jej odpowiedników w języku ukraińskim, szwedzkim i wietnamskim*, „Etnolingwistyka” 12, s. 221–232.
- Waszakowa K., 2000b, *Podstawowe nazwy barw i ich prototypowe odniesienia. Metodologia opisu porównawczego*, [w:] *Studia z semantyki porównawczej. Nazwy barw, nazwy wymiarów, predykaty mentalne*, cz. 1, red. R. Grzegorzczkowska i K. Waszakowa, Wyd. UW, Warszawa, s. 17–28.
- Waszakowa K., 2000c, *Polskie podstawowe nazwy barw w roli „interpretantów” świata (na przykładzie barwy zielonej)*, „Prace Filologiczne” XLV, s. 619–632.

- Waszakowa K., 2003a, *Opis porównawczy znaczeń podstawowej nazwy barwy zielonej w języku polskim, czeskim, rosyjskim, ukraińskim, szwedzkim i wietnamskim*, [w:] *Studia z semantyki porównawczej. Nazwy barw, nazwy wymiarów, predykaty mentalne*, cz. 2, red. R. Grzegorzczkowska i K. Waszakowa, Wyd. UW, Warszawa, s. 49–68.
- Waszakowa K., 2003b, *Porównanie znaczeń podstawowej nazwy barwy żółtej w języku polskim, czeskim, rosyjskim, ukraińskim i szwedzkim*, [w:] *Studia z semantyki porównawczej. Nazwy barw, nazwy wymiarów, predykaty mentalne*, cz. 2, red. R. Grzegorzczkowska i K. Waszakowa, Wyd. UW, Warszawa, s. 163–188.
- Weinsberg A., 1983, *Językoznawstwo ogólne*, PWN, Warszawa.
- Witkiewicz S., 1947, *Mickiewicz jako kolorysta*, Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska”, Warszawa.
- Zaręba A., 1954, *Nazwy barw w historii i dialektach języka polskiego*, Wyd. UW, Kraków.
- Zausznica A., 1954, *Nauka o barwie*, PWN, Warszawa

Słowniki (wraz ze skrótami)

- Inny słownik języka polskiego* (ISJP), red. M. Bańko, t. 1–2, PWN, Warszawa 2000.
- Słownik języka polskiego* (SJPd), red. W. Doroszewski, PWN, Warszawa 1997, wersja elektroniczna.
- Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich* (SSG), red. K. Polański, t. 1–5, PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków 1980–1992.
- Słownik współczesnego języka polskiego* (SWJP), red. B. Dunaj, t. 1–2, Reader's Digest, Warszawa 2001.
- Uniwersalny słownik języka polskiego* (USJP), red. S. Dubisz, t. 1–4, PWN, Warszawa 2003, wersja elektroniczna.

Źródła internetowe

- <http://fatcat.ftj.agh.edu.pl/~szopa/optyka%20falowa.htm>
- <http://mbskrys.p.lodz.pl/meteo/4.pdf>
- http://www.daktik.rubikon.pl/optyka/optyka_rozszczepienie_swiatla.htm
- http://www.eioba.pl/a82522/czy_bialy_i_czarny_to_kolory
- <http://www.ftj.agh.edu.pl/~tarasiuk/dydaktyka>
- <http://www.shk.yoyo.pl/swiatlo.htm>
- <http://www.wspomaganiemrozwoju.eu/Pdf/Chromoterapia>
- <http://www.zgapa.pl/zgapedia/Spektrofotometr.html>

Summary

About colours in the language (against different research perspectives)

The article is devoted to syntactic-semantic analysis of Polish verbs that function as synthetic predicates in predicate-argument structures – exponents of becoming yellow / yellowing.

The collection of examined predicates is characterised by the following:

- predicates: *żółknie*, *pożółkł* (*pożółknął*), *zżółkł* (*zżółknął*) constitute elementary sentence structures with only one argument;
- syntactic structures: with a single argument's exponent – a noun in Nominative (for arguments belonging to the set of objects characterised as plants and inanimate objects), with a double (disjunctive) argument's exponent for personal arguments – a noun in Nominative to denote a person's body part and a noun in Dative to denote a person;
- argument occurs in a complex syntactic function: *patiens* and a feature carrier (*Pa* and *Nos*).

Description of different types of elementary sentence structures is important because every elementary sentence structure is the starting point for the creation of many other structures (derivatives).

This text also shows the major research perspectives related to the issue of colour. Against these perspectives, the differences arising from linguistic analysis are becoming more visible and information coming directly from linguistic expressions are revealed.